

Humanista tudomány

A tudománynak nevezett társadalmi-emberi jelenség mindig beható és kiterjedt elemző tevékenység tárgya, az eszmék szembesítésének területe volt, az a jelenben, s az marad a jövőben is. Maga a tény nem lephet meg. A jelenség sokrétűsége, jelen idejű és történeti jellegének mozzanatai, érintkezési felületei a rajta kívül eső világgal, a természeti, emberi és társadalmi megismerés zónáival, a műszaki lelemény szféráival, a bölcséleti, művészi, politikai stb. tudat területeivel az ismereteknek nem csupán az iránta megnyilatkozó jelentékeny érdeklődést biztosítják, hanem szakadatlan időszerűségét is.

Szemben azokkal az időszakokkal, amikor a megismerés iránt megnyilvánuló érdeklődés döntő mértékben ismeretelméleti volt, az utóbbi időben a nézőpontok megsokszorozódtak és kiegészültek. Ebből a feltöltődésből született meg az episztemológia, a tudomány logikája, a tudományozás, a tudománypolitika, sőt még a „szcientika” is, ahogyan a tudomány tanulmányozását nevezik. Egyik okaként ama szempontok megsokszorozódásának, amelyek a tudományt ilyen sokféle elméleti reflexió tárgyává teszik, kétségtelenül mai profilját jelölhetjük meg; ezt a profilt pedig az a jelenség rögzíti és foglalja össze, amelyet korunk tudományos-műszaki forradalmának nevezünk.

„Tudományos időnk kivételes jellege” — ahogyan Mircea Malița¹ írja — szükségképpen időszerűvé tette és új dimenziókkal látta el a megismerő szándékú érdeklődést maga a tudomány, valamint helye és szerepe iránt a társadalmi-emberi lét általános összefüggésében. Ebből a kiindulópontból témánk is körvonalazható: milyen összefüggés mutatható ki a tudománynak nevezett gondolati mozgásformák és azok között, amelyeket humanizmusként jelölünk? Vajon ez a dinamika és ez a közérzet csupán a párhuzamosság viszonyában áll egymással, vagy kölcsönhatásban vannak, illetve egységet alkotnak? Ha a szóban forgó viszonyok dialektikus egységet alkotnak, vajon hogyan, milyen feltételek közepette valósulnak meg, milyen jelentéssel telföldnek? Ha a tudományos megismerés termékei nem semlegesek a humanizmus eszméi és célkitűzései iránt, hogyan magyarázható akkor társadalmi elkötelezettségük ambivalenciája, felhasználhatóságuk hol az ember érdekében, hol pedig az ember ellen? Ez a kettőség már magából a tudományos megismerés természetéből ered, vagy kívülről jövő járulékként társul hozzá, az emberi érdekek egyéb szféráiból?

Vizsgálódásunk körét tovább is bővíthetnők. De korlátozzuk inkább csupán a fenti kérdésekre, azt tételezve, hogy önmagukban is eléggé érzékeltetik mind a felmerülő problémák összetettségét, mind pedig megoldásuk nehézségeit.

A fentebb érintett, illetve jelzett kérdésekkel több filozófiai és ideológiai irányzat foglalkozik. Egyik-másik — például az egzisztencializmus és különböző válfajai — azt a többé-kevésbé hagyományos elvet vallja, amely szerint a tudomány és a humanizmus között a kizárólagos alárendeltség viszonya létezne vagy enyhébb esetben az egyszerű komplementaritásé. Az ember iránti szenvedélyes érdeklődés, a felszabadításához vezető utak firkészése nem képezi, nem is képezheti a tudományos megismerés tárgyát. Az emberi lét problémái a filozófiai, etikai, művészi stb. megismerés területére tartoznak, vagy — a vallásos egzisztencializmus felfogása szerint — a vallást illetik. Tehát az emberiség legemberibb problémáinak felvetésében és megoldásában természetéből és rendeltetéséből következően a tudomány a jelentéktelenebb alternatíva szerepét játsza; az embernek önmagát kell kutatnia elméleti és gyakorlati síkon, a tudománytól eltérő módon és más eszközökkel.

Amikor az egzisztencialista gondolkodás behatóbban tanulmányozza a tudomány helyét és szerepét az emberi jelen és jövő alakításában, gyakran túlhangsúlyozza a lehetséges és valóságos kedvezőtlen következményeket, a „rossz“-at, a „veszély“-t, a „fenyegetés“-t, amelyet a tudományos megismerés termékei hozhatnak. A tudomány az ember világában elsősorban az elidegenedést szolgálja. Az egzisztencialisták, ha nem is tagadják kifejezetten, mindenesetre csekély mértékben ismerik el a tudomány hozzájárulását az ember kiteljesedéséhez, ahhoz, hogy elidegenedettsége folytonosan csökkenjen, hogy kibontakoztassa nem-

csak sziszüphoszi, hanem prométheuszi lehetőségeit. A magát humanizmusnak² minősítő egzisztencialista gondolkodás értékrendjében a tudomány nem a leg-hatékonyabb eszköze annak, hogy az ember meghaladja létfeltételeit, érvényesítse önmagát mint legfőbb értéket, felszabaduljon.

Tudomány és humanizmus vonatkozásában az előbbi humanista dimenziója tagadásának vagy leikicsinylésének másik, szélsőséges pólusán helyezkednek el azok az álláspontok, amelyeket C. Mare általában a „szcientizmus” fogalomkörébe utal.³ Ezek szerint a tudomány nemcsak önmagában, eleve humanista, hanem az egyetlen módja annak, hogy a hiteles humanista célkitűzések megvalósuljanak. Csakis a tudományos megismerés szolgáltatja adatok és a technikában történő anyagivá válásuk képes ilyenformán megoldani az emberi nem létkérdéseit, biztosítani az általános és partikuláris haladást. Minden más hozzájárulás nélkül a tudomány szinte önműködően kitermeli azokat az értékeket, amelyek végső soron az ember iránti gondoskodást, az ember jólétét és boldogságát szolgálják. A technokrácia elméletében és ideológiájában az ember jelene és jövője egyetlen tényezőn, a tudományos megismerésen és a műszaki találmányokon múlik. Ezzel az egyoldalú megítéléssel találkozunk az „atomkor” vagy a „kibernetikai forradalom” áldásainak túlértékelésében, s valahányszor a tudományos-műszaki csúcsteljesítményeknek a minden társadalmi-emberi problémát megoldó csodaszer szerepét szánják. Az ilyen „megoldások” szellemében jár el például Jacques Bureau, aki *A logika kora* című munkájában az informatikát nemcsak egy olyan új társadalom hírnökének kiáltja ki, amelyben nincs hely „a nyugati és kommunista fasizmusok” számára, hanem egy új ember-típus, „a logikus ember” létrehozójának is, aki arra hivatott, hogy felváltsa mind „Marx abszurd, bibliai és messianisztikus ember”-ét, mind pedig „a Nyugat abszurd emberét, a hülye plutokratát”.⁴ Az ilyenfajta minősítéseket nemcsak az elméleti egyoldalúság, hanem — Pierre Verrier szavával — „a káros ideológiai háttér” okán is elmarasztalhatjuk. Pierre Verrier józan és árnyalt elméleti érveléssel ismerteti a szcientizmus szélsőségeit általában, főként pedig a technokrata tételeket, és kimutatja, hogy a tudomány és kiváltképpen az informatika társadalmi-emberi értékei nem szigetelhetők el a társadalmi-politikai összefüggéstől, amelyben megnyilatkoznak.⁵

A tudomány és a humanizmus viszonyának megítélésében a dialektikus és történelmi materialista gondolkodás nem csatlakozhat egyetlen olyan irányzathoz sem, amely egyoldalúságával tüntet. Nem csatlakozhat sem a tudomány humanista dimenziójának lebecsüléséhez, sem ennek a dimenzióknak egyoldalú túlértékeléséhez.

Általános elvi síkon úgy tűnik, mintha a fent vázolt szélsőségek meghaladása viszonylag egyszerű művelet volna: a végletek elkerülése, az érvek átcsoportosítása valamilyen középutra. Csakhogy az effajta meghaladás nem egyezik a dialektikus meghaladás szellemével. A dolgok mértékének elve, amely oly lényeges szerepet tölt be a dialektika módszertanában, nem korlátozódik csupán az indokolatlan hangsúlyok kiiktatására, arra, hogy az álláspontokat közös nevezőre hozzuk, hanem feltételezi a vizsgált jelenség valóságos mértékének kognitív meghatározását, azt a mértéket, amely rendszerint nem a végletek között, hanem valahol azokon kívül vagy azok fölött helyezkedik el.

Ha egy ilyen módszertani távlatból kíséreljük meg elemezni a tudomány és a humanizmus között fennálló összefüggések szféráját, úgy gondoljuk, körülbelül a következő tételeket kell megvizsgálnunk:

1. A tudományt és a humanizmust nem lehet és nem is szabad kívülről szemlélni mint egyszerűen párhuzamos vagy egymást kiegészítő eszmék világát, viszonylagos függetlenségük ellenére a szellemi életnek ezek a területei nem nélkülözhetik a kölcsönös nyitottság távlatát; humanista célkitűzés nélkül a tudomány — mint folyamat és mint termékek rendszere — meddő vállalkozás marad; a tudománytól elzártan a humanizmus — mint tisztelgés az ember előtt — illuzórikus szellemi építmény marad, megvalósulatlan és megvalósíthatatlan terv. Ha nem igazodik a tudomány eredményeihez és azok műszaki alkalmazhatóságához, a humanizmus álhumanizmussá válik. Hogy azzá váljanak, amivé lehetnek, és amivé lenniük kell, a megismerésként a világra összpontosító tudománynak és az ember felszabadítására törekvő humanizmusnak egymást kell tételnie, egymás feltételeivé kell válniuk.

2. A második tétel, az előbbit folytatva és konkretizálva, a humanizmust mint a tudomány megismerés erőfeszítéseinek immanens jellegét lenne hivatott vizsgálni. Pártunk dokumentumai, a párt főtitkáranak írásai kiválóan alkalmasak egy ilyen tétel alátámasztására és bizonyítására. „Mint az emberi géniusz leg-

magasabb rendű terméke — írja Nicolae Ceaușescu elvtárs — a tudomány arra hivatott, hogy az embert, az ember jólétének és boldogságának ügyét szolgálja.“ Vagy: „... természeténél fogva a tudományt nagylelkű, humanista eszmék vezérlik; legfőbb céljaként azt kell kitűznie, hogy az egész emberiség anyagi, társadalmi és szellemi létfeltételeinek javítását szolgálja.“⁶

A tudósok humanista felelősségéről szólva a párt főtitkára így nyilatkozik: „A tudomány embereinek jutott az a nemes feladat, hogy az embert, az ember jólétének és boldogságának ügyét szolgálja.“⁷

Számos hasonló gondolati töltésű, azonos magatartást tükröző szöveget idéhetnénk még. De talán a fentebb idézettek is elegendők ahhoz, hogy megállapíthassuk: a pártunk dokumentumaiban fellelhető tudománykonceptióknak a humanizmus — az ember önmegvalósításának és kiteljesedésének elve — nem külsődleges járuléka, hanem elidegeníthetetlen lényege. Az ember önmegvalósításának terveivel a tudományos eredmény célkitűzésévé válik, amely nélkül a tudományos adat értelmét és célját veszti.

A tudomány humanista jellegét hangoztató tétel fényében a tudományos információ „semlegességét“ állító felfogás, azok az érvek, amelyek szerint a tudományos törvények függetlenek a társadalmi-emberi vonatkozásoktól, hitünk szerint legalábbis felülvizsgálásra szorul. Ugyanez érvényes azokra az álláspontokra is, amelyek szerint a humanizmus az emberi alkotás egyéb szféráihoz (filozófia, politika stb.) szorosabban kapcsolódik, mint a tulajdonképpeni tudomány és annak műszaki alkalmazásai. Tételünk következtetéseiből adódik, hogy a tudomány és az ideológia viszonyát a szakirodalomban szokásosnál árnyaltabban kellene felvetni és megválaszolni.

3. Ha nyomatékostjuk is a humanizmus szerves összefüggését a tudomány jelenségeivel, óvakodnunk kell attól, hogy elszigeteljük a szellemi alkotás és cselekvés más területeitől. Az igazi humanizmus követelményei, tágabb kört ölelve föl, nem térnek egyéb kapcsolatok figyelmen kívül hagyását. A tudomány humanizmusa nem zárja ki a politikumét, ha a szóban forgó politika valóban humanus, a filozófiáét, amennyiben olyan filozófiáról van szó, amely nem alacsonyítja le az embert, hanem elméleti vizsgálódásainak középpontjába állítja, s kapcsolódik a joghoz és az etikához is. A szellemi élet egyetlen vonatkozása, amellyel a tudomány humanizmusának nevezett jelenség nem egyeztethető össze, az a vallási tudat, a maga különböző formáival. S ez érthető is; az a humanizmus, amely magába olvasztotta a tudomány eredményeit, nem férhet össze valamilyen vallásos nézőpont táplálta humanizmussal, nem lehet fogékony a hamis humanizmus tételei iránt.

4. Az a humanizmus, amely a tudományos megismerés adataira támaszkodik, amely a tudományos vállalkozásokban a maga célkitűzéseire ismer, nemcsak hogy nem zárja ki, de éppenséggel feltételezi az emberszeretet gyakorlásának más (filozófiai, politikai, művészi stb.) módozatait. A humanista eszmény kikristályosodásának, érvényesülésének formái, alkalmazásuk a valóságos társadalmi mozgás területeire nemcsak egyszerű együttléteztést tételez, hanem kölcsönhatást, azt, hogy feltételezik és alátámasztják egymást. Például: a tudomány csakis abban a társadalmi közegben érvényesítheti humanista dimenzióit, amelyben a politikai vezetés célkitűzései, csakúgy, mint a filozófiai tudattartalmak vagy a művészi alkotás, az ember felemelkedésében, sokoldalú felszabadulása szolgálatában leli meg ihlető forrását. Az igazi humanizmus nem lehet egydimenziójú: bármely egyoldalúság lényegét fosztja meg.

E tényt ismerve, a vizsgált jelenség dialektikus szellemében pártunk dokumentumai humanista tartalommal telítik társadalomalkotó tevékenységünk minden ágazatát; az ember bennük mint a célkitűzések célja, mint az értékek értéke, mint kiindulópont és végeredmény szerepel. Ilyen értelemben jelentette ki szintézis-teremtő megfogalmazásban Nicolae Ceaușescu elvtárs: „Egyetlen pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy mindenek felett az ember áll; az ő sokoldalú fejlődése kell hogy pártunk minden erőfeszítésének a középpontját alkossa, ez kell hogy szocialista társadalmunk legfőbb célkitűzése legyen.“⁸

5. Tudomány és humanizmus viszonya dialektikus vizsgálatának következő tétele a történelmi konkrétságra vonatkozik. A tudományos megismerés eredményeiben fellelhető humanizmus nem érvényesül egyenlő mértékben a gazdasági, társadalmi és politikai élet minden összefüggésében. Sem a tudomány humanista ereje, sem pedig társadalmi hasznosítása nem az volt a múltban, ami ma, és ma sem azonos azzal, amilyen a jövőben lesz. Az időbeni fejlődés távlatában, a mennyiségi ugrások és minőségi felhalmozások következtében fejlődést tapasztalhatunk mind a tudomány, mind a humanista eszmék tekintetében, megfigyelhetjük kölcsönhatásuk fejlődését is.

Az időskálán mérhető változatosságot megsokszorozza és kiegészíti az, amelyet a társadalmi térben tapasztalhatunk. A gazdasági, társadalmi, politikai stb. természetű érdekek, amelyek a maguk specifikumával jelentkeznek a társadalmi közeg (osztályok, nemzetek, népek, államok, valamint az utóbbiak csoportosulásai stb.) különböző területein, sajátos alakzatait és fokozatait alkotják azoknak a feltételeknek, amelyek közepette a tudomány társadalmi-emberi funkciója érvényesül. Egyes szűkkeblű, retrográd érdekek nyomására nemritkán eltorzultak a tudományos eredmények humánus értékesítésének szempontjai. Ma is működnek olyan társadalmi erők, amelyek felerősítik az ilyenfajta torzulásokat, s a békével, a népek egészségével és boldogulásával ellenkező irányulást kényszerítenek a tudományra. A tudományos megismerés társadalmi értékesítésének kettőssége nem a tudományban rejlő adottság, hanem abból a társadalmi-politikai kontextusból ered, amelyben ezeket az eredményeket felhasználják. Ahhoz, hogy az ember érdekében alkalmaztassék, a tudománynak egy humanista politika közreműködésére lenne szüksége.

A konkrét történelmi tér-idő, amelyben a tudomány a legtermészetesebb módon összefonódik az ember humanista önmegvalósításának céljával, a szocializmus ideje és társadalmi tere, távlatilag pedig a kommunizmusé. Az a humanizmus, amelyet nem lehet sem meghatározni, sem megvalósítani a tudományos megismerés hozzájárulása nélkül, éppen a szocialista humanizmus, az elveiben teljes, összetett és hiteles humanizmus.

Ha eddigi fejtegetéseinkben a tudomány humanista vonatkozásait általában a tudomány és a humanizmus fogalmi rendszerében tárgyaltuk, ha együttható formáit és egymásra következő szakaszait közös nevezőre hoztuk, a szövegen túl is mindig szem előtt tartottuk a jelenkori tudomány legforradalmibb vívmányait és a humanizmus legfejlettebb típusát, a szocialista humanizmust. Ehhez a szöveg-háttérhez híven nem zárhatjuk e sorokat anélkül, hogy meg ne jegyezzük: hazánkban a tudományos megismerés fejlesztésének célkitűzéseit — a közelmúltban rögzítette őket *A tudományos kutatás, a technológiai és műszaki fejlesztés irányelv-programjának tervezete* — egyaránt vezérlik és lelkesítik a világban végbemenő tudományos-műszaki forradalom követelményei és a szocialista humanizmus sajátosságából következő elvárások. Az irányelv-tervezetet az ember iránti szocialista szeretet szelleme hatja ál.

Sz. J. fordítása

JEGYZETEK

1. M. Malița: *Mutații în gîndirea științifică*. In: *Revoluția științifico-tehnică și progresul*. Buc., 1974. 17.
2. Vö. J. P. Sartre: *L'existentialisme est un humanisme*. Paris, 1965.
3. Vö. C. Mare: *Statutul științei în raport cu filozofia și ideologia*. In: *Știință, filozofie, ideologie*. Buc., 1974.
4. Pierre Verrier: *Dimensions socio-économiques du phénomène informatique*. In: *Les cerveaux non humains*. Paris, 1970. 266—267.
5. *I. m.* 268—272., 285—295.
6. Nicolae Ceaușescu: *Opere* 11. 1075.
7. *I. m.* 1096.
8. Nicolae Ceaușescu: *Művei* 7. 518.

